

Miroslav Artić

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Doktorski studij književnosti, kulture, izvedbenih umjetnosti i filma

KORAĆEVO ČITANJE ANDRIĆA

Aspekti Koraćevog razumijevanja Andrića pod vidom hrvatsko-srpskih književnih odnosa

Izvorni znanstveni rad

DOI: <https://doi.org/10.17234/9789533792668.06>

U radu se želi pokazati na koji je način Stanko Korać oblikovao teorijsko-kritički pristup romanima Ive Andrića. Metodološka polazišta u čitanju i razumijevanju Andrićevih romana uglavnom su pozicionirana na spoznajnoj orijentaciji „koju određujemo kao egzistencijalizam” (Marinković 2024). Naime, u hrvatskoj kulturnoj i znanstvenoj javnosti u razdoblju od 1970. pa do 2000-ih o Andrićevom proznom opusu nije bilo objavljenih monografija, niti su objavljivane sustavne analize njegovih romana (ako se izuzme studija Dušana Marinkovića iz 1984. koja se bavi isključivo ranim djelom Ive Andrića). Upravo se zato teži sinoptičkom iščitavanju pionirskog Koraćevog djela *Andrićevi romani ili svijet bez boga*, objavljenom u dva izdanja (1970, 1989). Cilj je istraživanja sustavna i usporedna analiza čitanja Andrićevih romana, jer se u njima oslikava *svijet bez boga* na osobit način razumljiv u okvirima egzistencijalizma.

Ključne riječi: Stanko Korać, Ivo Andrić, *Andrićevi romani ili svijet bez boga*, egzistencijalizam

1. Tretman Koraća i teorijsko-kritičke studije *Andrićevi romani ili svijet bez boga* / *Andrićevi romani ili Svijet bez Boga*

Stanko Korać poznat je u hrvatskoj javnosti kao književni povjesničar, i tako ga navode urednici u natuknici *Karlovačkog leksikona* (2008). U hrvatskoj historiografiji također je predstavljen kao književni povjesničar, dodatno i „proučavatelj proze”, marksističke orijentacije (*Hrvatski leksikon* 1996). Korać je u svojim znanstvenim počecima bio okrenut istraživanjima povijesti

novije hrvatske književnosti, kasnije se jednakim žarom posvetio istraživanju srpske književnosti u Hrvatskoj, to jest istraživao je i proučavao književni rad Srba u Hrvatskoj. Vjerojatno je zbog toga u *Hrvatskoj enciklopediji* (2004) predstavljen samo kao srpski književni povjesničar (gotovo isto kao i u *Hrvatskoj književnoj enciklopediji*, 2010), povjesničar i publicist. U *Hrvatskom biografskom leksikonu* (2009) stoji tek kratka konstatacija „književni povjesničar”, bez dodatnih odrednica. Za razliku od *Hrvatske enciklopedije*, u *Leksikonu* je pedantno naveden popis Koraćevih objavljenih naslova (u prvom redu naslova kao zasebnih knjiga i potom naslova koji su bili objavljeni u časopisima) i dodana literatura o Koraću – kao i u *Hrvatskoj književnoj enciklopediji*.

Stanko Korać vrlo rano se posvetio pomnom istraživanju Andrićevog romanesknog opusa, pa je već 1970. u izdanju Prosvjete objavio književnoteorijsku raspravu *Andrićevi romani ili svijet bez Boga*, „s pozicije idejne i tematske kritike”, kako to ističe profesor Marinković, aktualni biograf Koraćevog života i djela (Marinković 2024: 52). No, već su u navođenju naslova u Hrvatskoj počeli izbijati disonantni glasovi. Naslov studije *Andrićevi romani ili svijet bez boga* institucije od općeg nacionalnog značaja različito navode poigravajući se velikim i malim slovima. Ta neusklađenost u pisanju naslova može se provjeriti i utvrditi u katalozima Gradskih knjižnica. U katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice, a isto tako i u *Hrvatskoj književnoj enciklopediji*, imenice *svijet* i *bog* pisane su u naslovu velikim početnim slovima: „Andrićevi romani ili *Svijet bez Boga*”, dok je u *Hrvatskom biografskom leksikonu* samo imenica *bog* u naslovu pisana velikim početnim slovom: „Andrićevi romani ili svijet bez *Boga*”. U knjižnici Filozofskog fakulteta prvo izdanje navedenog naslova, kao i u katalozima Gradskih knjižnica, imenice *svijet* i *bog* pisane su velikim početnim slovima: „Andrićevi romani ili *Svijet bez Boga*”. No, u drugom izdanju u istoj knjižnici imenice *svijet* i *bog* pisane su malim početnim slovima: „Andrićevi romani ili *svijet bez boga*”. Inače, autor u prvom izdanju u svojoj uvodnoj riječi objašnjava na koji se način individualno u građanskom svijetu odnosi prema bogu, naime „individualno [se] nije apsolutno pokoravalo bogu”, i baš je u tom Koraćevom tekstu ta ključna imenica *bog* napisana malim slovom (Korać 1970: 9). Isto tako, autor malim slovom piše i imenicu *bog* (kao i u drugom izdanju iz 1989.) kada opisuje transfer između percepcije boga i čovjeka, dakle kada govori o svijetu „bez

boga u kome čovjek mora da preuzme krivicu koju nije zaslužio” (Korać 1989: 8).

2. Nevidljivost Koraćeve studije o Andriću (kao što je i sâm Andrić u Hrvatskoj dugo bio nevidljiv)

Korać je kao pasionirani čitatelj Andrićeve proze pomno analizirao njegove romane. Polovicom šezdesetih godina prošlog stoljeća skupio je svoja tumačenja i rezultate iscrpnih istraživanja te ih je objavio kao cjelovitu književnu studiju s teorijskokritičkom intencijom, neobično naslovljenu *Andrićeve romani ili svijet bez boga*. Knjiga je izašla u izdanju Prosvjete 1970., a bilo je to razdoblje u kojem hrvatska književna historiografija ne bilježi slične naslove o Andrićevu djelu jer zaokruženih istraživanja monografskog karaktera posvećenih proznom opusu jedinog našeg nobelovca ili nobelovca s prostora Jugoslavije jednostavno nije bilo. Ali, to ne znači da u hrvatskoj javnosti, točnije u hrvatskoj književnoj historiografiji, nije bilo evidentiranih znanstvenih istraživanja povjesničara i teoretičara koji su se zanimali za Andrićevo djelo. Aktualni povjesničar književnosti i pasionirani proučavatelj Andrićeva djela, danas akademik, Krešimir Nemec u više je navrata isticao stajalište prema kojemu je za hrvatsku književnu historiografiju Andrić dugo vremena bio nevidljiv jer je i sam odnos prema njegovu opusu u Hrvatskoj bio „ambivalentan, oportunistički, često i paradoksalan” (Nemec 2013: 55). Tako je Nemec pisao i mislio u prigodnom eseju 1992. objavljenom povodom stogodišnjice rođenja Ive Andrića, u kojem je još dodatno potvrdio da za Andrića i za njegovo djelo usred procesa razdruživanja u hrvatskoj znanstvenoj zajednici jednostavno nije postojao znanstveni interes (Artić 2017: 474). Andrić navodno „nije bio tematiziran kao *aktivni* dionik hrvatske književnosti”, ponovo je istaknuo već navedenu činjenicu Nemec, i zato ga nije bilo „u književnoj historiografiji [i sukladno navedenom] nema tragova o aktivnom prisustvu Andrića '60–'70 godina” (ibid. 474–475). Drugom prilikom, na Desničinih susretima 2013. u tekstu *Prokletstvo zaborava*, tvrdio je da „u sintezama nastalima od 1945. do 1990. njega ili nema ili je samo 'latentno' prisutan” (Nemec 2013: 55). Dakle, Nemec je u potpunosti previdio rad Stanka Koraća, naravno i radove drugih autora koji su pisali o Andrićevom djelu.

No baš takva pustoš po pitanju Andrićevog djela ne može se potvrditi. Kao da je Nemec u svojim argumentacijama prešutio „složeni svijet teksta” zanemarujući dijakronijski niz i sinkronijsko supostojanje analitičkih pokušaja iščitavanja Andrića u hrvatskoj književnoj historiografiji. Previdio je, tako, davnu 1966. godinu u kojoj su dvojica teoretičara Ivo Vidan i Gajo Peleš istraživali Andrićevo djelo. Vidan je u prvi plan svoga istraživanja postavio „samo pripovijedanje” kroz mnogolike *Kušnje pripovjedačeve svemoći* u časopisu *Forum* (Vidan 1966: 508–519). U tom je kontekstu autor propitivao Andrićev tekst kao jezični fenomen koji je izrastao iz tradicionalnih „struktura umjetničkoga predočivanja”. Svemoć takvog pripovjedača kao što je Andrić utkana je, prema Vidanu, u pripovijedanju koje konfrontira „naslijeđene norme s moralnim otkrićima na pragu novih neizvjesnosti” (ibid. 511).

Uz Vidana je šezdesetih godina Andrićevu poetiku aktivno istraživao i Gajo Peleš u svojoj knjizi *Poetika suvremenog jugoslavenskog romana (1945–1961)* posvetivši se stručnoj analizi romansijerskih postupaka transparentnih u deduktivnim tehnikama, i to posebno, kako ističe Peleš, u romanima-kronikama *Na Drini Čuprija* i *Travnička hronika*. On smatra da je Andrić u njima uspješno prezentirao literarno traganje „za značenjima društvene svijesti” (Peleš 1966: 55–99). Nastavio je produbljivati Andrićevo literarno stvaralaštvo u tematskoj studiji *Iščitanje značenja*, objavljenoj u Rijeci 1982. godine. I dalje je i dublje analizirao *Tematski sustav Andrićevih kronika* (Peleš 1982: 87–99) s ciljem da dokuči „neke značajke sačinjenog [piščevog] proznog kozmosa” (ibid. 87). Zatim treba istaknuti i one studije o Andriću koje su nastajale sedamdesetih godina. To su u prvom redu radovi Stanka Koraća: njegovo monografsko djelo *Andrićevi romani ili svijet bez boga*, tiskano u dva izdanja, prvo 1970. i drugo prošireno i dopunjeno izdanje 1989. godine. Objavio je Korać još jednu studiju u kojoj raspravlja o Andrićevom stvaralaštvu. U prvom tekstu Koraćeve studije tematizirana je *Žena u Andrićevim pripovijetkama* (Korać 1982: 49–83), a u drugom se ispituje kakav je odnos njegovao *Ivo Andrić prema stoicizmu i egzistencijalizmu* (ibid. 19–48). Ovi značajni teorijski prinosi objavljeni su u zbirci eseja *Patnja i nada* u izdanju Prosvjete 1982. godine. Nezaobilazna je i monografska studija teoretičara književnosti D. Marinkovića *Rano djelo Ive Andrića*, objavljena 1984. godine. Naravno da je bilo i drugih

[...] stručnih i znanstvenih analiza Andrićevih djela, doduše manjeg su opsega, ali zato ne manje značajne. Tako se Grčević udubio u fenomen epifanij-skog karaktera kojega pronalazi u Andrićevim tekstovima, i temeljito ih je izučavao i obradio pod naslovom *Epifanija u Andrićevoj poetici* [Grčević 1982: 229–239]. Riječ je, u ondašnjem kontekstu, o novom i posve drugačijem čitanju Andrića. Grčević u je svom nastojanju pokušao obraniti tezu da Andrić nije tek realistički pisac, naime, on u njegovom djelu prepoznaje nerealističke postupke, nešto slično je tvrdio i Peleš. (Artić 2017: 475)

3. Idejni kontekst Koraćeve monografije

Kako bi bio što jasniji književnohistorijski pa i društveni kontekst Koraćevog naslova *Andrićevi romani ili svijet bez boga*, važno je istaknuti da u vrijeme objavljivanja studije o Andrićevim romanima nije bilo objavljenih studija monografskog karaktera u kojima bi autori istraživali Andrićevo djelo kao zaokruženu proznu cjelinu. Autorsko djelo Ive Andrića je kao kompleksna prozna cjelina ostalo nevidljivo u hrvatskoj književnoj historiografiji. Iako su teoretičari bar povremeno pristupali tematskim izazovima – koji bi kratko bljesnuli ali na kraju ostajali bez traga i odjeka – uvijek je na kraju ostajala samo šutnja. Tako je i Koraćevo razumijevanje Andrića uglavnom prešućivano, obuhvatnije kritičke recepcije jednostavno nije bilo.

Tih ranih godina Koraćevog izučavanja Andrićeve proze, pedesetih i šezdesetih, bilo je objavljenih kritičkih naslova o egzistencijalizmu koji su mogli utjecati na njegove teorijske stavove. Tada je agilni i utjecajni autor R. Supek objavio 1950. svoje eseje o kritičkom razumijevanju egzistencijalizma pod vidom dekadencije znakovito naslovljenu *Egzistencijalizam i dekadencija: dva eseja* (1950). I Supek je poput Koraća isticao tjeskobu kao pogubu suvremenog čovjeka. Korać je usvojim analizama tjeskobu postavio kao dominantno stanje Andrićevih likova. Obojica su tvrdili da je egzistencijalnom tjeskobom „čovjek pritisnut”, dok svijet oko njega historijskim zbivanjima i objektivnim determiniranim okolnostima u pojedincu dodatno stvara strah i pojačava tjeskobu. Opća historijska zbivanja i svijet kao opće mjesto pritiska čovjeka pojedinca, i tada izgleda, tvrdi Supek u svojim esejima, „da se cijela stvarnost urušava i tone” (Supek 1950: 74–75). Usred takvog tjeskobnog iskustva suvremenog čovjeka u svijetu tjeskoba označava „ništavilo, ne-

gaciju stvarnosti, postojanja”, zaključuje Supek (ibid. 74). Mogu se prepoznati slična ili identična polazišta u razumijevanju egzistencijalizma kod obojice autora: za njih je egzistencijalizam isto što i dekadencija, on u stvari i jest dekadencija. U tom se kontekstu tjeskobnog straha obojica pozivaju na Kafku i njegovo djelo. A gdje bi se drugdje suvremeni pojedinac mogao susresti s intenzivnim stanjem tjeskobe i straha (tjeskobnog straha) nego u njegovim prozama? Slična stajališta zastupa i Korać u svom razumijevanju Andrićevih romana, zato se nije slučajno okružio misliocima kojima je egzistencijalistički pristup bio jedini put razumijevanja čovjeka i svijeta. Redom su to autori poput Jaspersa, Camusa, Lukača, Nietschzea, Goldmana, Stegmulera, Schelera, Supeka... To je idejni i misaoni krug u kojem je Korać iščitavao Andrića i tumačio njegovu prozu.

Već se u početku u Koraćevom pristupu Andrićevim romanima čitatelj može susresti sa krivim poistovjećivanjem. Naime, koliko god je sam naglašavao da u Andrićevim prozama pripovjedač dominira kao sveznajuća intencija – pa čak unaprijed otkriva dramski put svojih likova prije nego što mogu sami odlučiti u kojem će smjeru nastaviti – toliko je i sam kao pasionirani čitatelj nastupao poput sveznajućeg tumača koji unaprijed detektira tekst već gotovom shemom isprepletenom egzistencijalističkim postavkama. Tako je upao u iskušenje da unaprijed upisuje već zadana značenja formirana izvan teksta. Kao da mu je na momente za vrijeme analitičkog iščitavanja nedostajao plašt zazora nad tekstom uslijed kojega bi trebao zaustaviti svoje teorijske pretpostavke i prepustiti riječ tekstu samome – da o sebi govori, da kaže što o sebi ima reći.

Egzistencijalistička mreža značenja i razumijevanja stvarnosti i čovjeka bačenog usred svijeta previše dominira. Svijet je prema ovim postavkama ispunjen do vrha nestalnošću i sav se transformirao kroz iskustvo pojedinca u strah, tjeskobu i nesmiljenu brigu dok nekontrolirana historijska zbivanja samo teku i teku ne obazirući se na pojedinca. To je tek jedan segment koji se može izdvojiti u pojedinim Koraćevim interpretacijskim sekvencama. No, ipak nije tako jednoznačno tumačio Andrićeve romane jer ni događaji u njima nisu jednoznačni. Korać se držao slijeda i postupnosti, svaki je roman posebno analizirao naglašavajući njegovu složenost, slojevitost i višeznač-

nost, a ona se osobito očitovala u iskustvu individue budući da svaka ljudska istina ostaje sačuvana u glavnini, i to „u priči i legendi [jer ona tako] čuva onaj dio istine [koji govori] o postojanju i bolu” (Korać 1970: 31). Postojanje pojedinca i zajednice prati historija, a bol, prema mišljenju autora, interpretira i tematizira poezija. I dok glas historije poručuje u romanu *Na Drini ćuprija* „most je potreban” – naravno da je potreban, ali uz gradnju i nastajanje mosta toliko je bilo patnje, silina muke i bola preobilna zbog nečega što je nasušno potrebno. Zašto je pak poezija unutar historijskih zbivanja bila toliko usmjerena i fiksirana na „patnju, protest i duh otpora”? Zar je morao taj ljudski socijalni poredak stvari u svijetu biti toliko nepravedan i okrutan? Čak to ne bi bilo tako vidljivo i bolno, uvjeren je autor, da se ono poetsko nije implementiralo između historijskog zbivanja, i to samo zato da bi iskazalo i sačuvalo sve „ono što bi zasnogda bilo [ostalo] skriveno” (ibid. 46). S tom intencijom i pripovjedač gradi svoju priču na dva plana, prvi izrasta „na planu kolektivnog postojanja [a drugi] na planu individualnog reagiranja” (ibid. 48). U krajnjem srazu individualno se opire historijskom, individualno je „pojedinačno izdvojeno iz kolektivnog i zatvoreno u individualnu patnju” (ibid.). To se jasno očitava na patnji Radisava. On se svjesno postavlja naspram ćuprije na Drini, naspram gradnje. Suprotstavlja se nadilaženju riječnog ponora, provalije koja razdvaja ljude, zaustavlja njihove namjere u samim začecima, sprječava njihovo približavanje i moguću suradnju. Radisav se postavio između, i u tom nastojanju „do kraja ostaje čovjek: trošan sa fizičkim bolom i duševnom patnjom, sa mržnjom i gnjevom kao stavom i reagiranjem na one nerazumljive i strašne sile koje su ga osudile [...]” (ibid. 48). Tijek historije u navedenom zbivanju suprotstavljanja izdignut je visoko iznad pojedinca, iznad individue i tako se potvrđuje „tragičnost čovjekova života u historiji” (ibid.). I odmah bi se mogao nametnuti zaključak da Andrićeve likove zahvaća i pokapa duboki tragizam i „fatalizam [koji autor u djelo implementira] kao filozofski stav” (ibid.). Međutim, Korać odmah reagira uslijed mogućeg dojma koji je nesmotreno istaknuo, pa je baš zato isticao suprotno stajalište. Poricao je svaku mogućnost fatalizma u romanima Ive Andrića. Temeljito i jasno osporavao je autore koji slične zaključke izvode iz Andrićeve proze, kao što je to pokušao Milan Bogdanović (1962). U zamku brzog i ishitrenog zaključivanja uvijek mogu upasti oni koji se na prvu budu prepustili trenutnim dojmovima ne čekajući da se dojmovi slegnu poput prašine –

jer se tek nakon proživljavanja i dubljeg razmatranja onoga što naknadno izvire iza sadržaja može dokučiti intencija pripovjedača, koja se ne može i ne smije svoditi „na etnografsku dokumentarnost”. Baš suprotno, uvjeren je Korać, pripovjedač u tekstu potvrđuje da „zbivanja ne vodi nikakva viša volja, zbivanja su autonomna i teku nezavisno od svakog gospodara svijeta” (Korać 1970: 48). Upravo se u tom intermecu, smatra Korać, otvara prostor za „dijalektički pogled na historiju” u Andrićevim romanima, pogled u kojem se razabire razložnost historijskih zbivanja. To znači da je zlo u svijetu koje Andrić tematizira u svojim romanima uvijek „u sebi nosilo buduće dobro” (ibid.). Korać dalje objašnjava ključnu razliku u razumijevanju između dijalektičkog pogleda na historiju i pogleda onih intelektualaca koji

[...] ne traže racionalnu svrhu u lancu historijskih zbivanja, nego promatraju sama zbivanja kao činjenice koje se vezuju jedna za drugu kao karike u lancu po nekoj spontanoj, univerzalnoj i apsolutnoj zakonitosti, koja je takva uvijek i tako će teći: mirno i autonomno. (ibid. 65)

Korać ovom konstatacijom razlaže slijed na koji način pojedini tumači izvode tzv. Andrićev fatalizam kojim se isključuje „boga iz historijskoga toka” (ibid.). Prezentan je taj dijalektički zaokret u ponašanju likova iz romana *Na Drini ćuprija* Radisava i Fatime. Njih je oboje sudbina gonila do kraja, do ruba samoga smisla, ustvari njihov je život naizgled bio lišen svakoga smisla u onome što im je historijski svijet zbivanja namijenio. No, oni se ne prepustaju tom predestiniranom fatumu nego se opiru namijenjenoj sudbini, i svjesno ostaju u pobuni „protiv autonomnog toka zbivanja” (ibid.). Andrić u svojim romanima označava to naizgled ispražnjeno mjesto smisla, jasno ga prikazuje i oslikava. Taj vakuum koji može zavesti čitatelja prema krivom zaključku nastaje isključivanjem racionalne svrhe i samoga pojma boga iz historijskih zbivanja. To je ustvari svijet Andrićevih romana – svijet bez boga, a to znači svijet bez racionalne svrhe. U svijetu u kojem je individui oduzet bog kao racionalna svrha zbivanja preostaje samo otpor kako bi izbjegao „stalno i uzaludno očajanje”. I otuda stoicizam kao alternativni životni stav, jer dok je strah usađen u iskustvo pojedinca kao „egzistencijalni osnov života [kao] unutrašnja i metafizička snaga”, individua je motivirana da se stoicizmu utekne (ibid. 114–115). Unutrašnja i metafizička snaga u Andrićevim likovima cjelokupno zbivanje uzdiže iznad konkretnog događanja, pa u skladu s navedenim Korać može zaključiti da „Andrić promatra historiju a ne pojedini

događaj [...]”. Zato u njegovim romanima, u sudbinama njegovih likova „nema boga ni vrhovnog principa, postoji samo autonomno događanje” (ibid. 133). To historijsko događanje ogleda se „u individualnim jedinicama, u neposrednom životu i njegovoj privatnoj formi” (ibid. 136). Kroz neposrednu prizmu neposrednog života ispričana je *na Drini* usred *Ćuprije* priča o kolektivnom junaku „sa ispričanom historijom srpskog naroda” koji je ostao „sam bez boga u jednom kolektivnom tijelu koje se povija pod udarcima historijske sudbine koja mu nije sklona [...] i] može da izdrži samo stoičkim otporom i vitalnošću što se nalazi u samom tijelu” (ibid. 137).

Pozicija pripovjedača u *Travničkoj hronici*, kao i u ostalim Andrićevim proznim djelima usmjerena je na ono prizemno. Njegov „pripovjedač nikad ne diže glavu iznad zemlje, on ne gleda u nebo i ne traži boga” nego se inspirira beskrajnim bogatstvima zemaljskog života (ibid. 141). Zato Korać i može reći za Višegradsku hroniku da je to djelo u cijelosti mnogoglasni oratorij i „poslije 'Gorskog vijenca' to je prvi veliki oratorij mnogih i različitih glasova naše zemlje” (ibid. 33). Ta osebujna hronika „je jedna od najsloženijih knjiga našega jezika [i utoliko je] teža što se ulaže veći napor da se prate svi njeni registri” (ibid.). Prožet je paralelizmima, podvojenostima i proturječjima, sve u jednom iskustvu, u jednom svijetu, u jednoj individui, u jednoj fragmentarnoj svijesti. Smisao kojem svi akteri teže nalazi se u društvenom determinizmu, no istodobno pojedinac na kraju susreće samoga sebe u svojoj osami i tada prihvaća dubinu apsurdna u koji je uronjen. Dakle, „smisao jest, ali i apsurd jest. Ova dva principa egzistiraju jedan pored drugoga i jedan protiv drugoga” (ibid. 158). Stalno je u likovima prisutna „unutrašnja proturječnost i nedefiniranost” i sve prožima „podvojenost između onoga što [individua] radi i onoga što osjeća i misli” (ibid. 199). A ono što misli i osjeća pripada skrivenom životu, i tu skrivenu i tajnu instancu pisac razotkriva. Uostalom, to je područje koje za sebe želi zadržati religija i kako bi ovladala životom pojedinca, i tu leži njezina moć. Zato Korać iznosi stajalište u kojem potvrđuje da „ono što je htio bog da osvoji za sebe, to je ona istinska vrijednost i metafizičnost ljudskog svijeta” (ibid. 175 –176). Umjetnost se također pomamila za unutrašnjim i skrivenim svijetom pojedinca, stoga je, zaključuje Korać, i ona ponudila svoju moć. Upravo to radi i pisac ovih romana, „u svojim metaforama, slikama i čulnim senzacijama”. To je prvotno religija koristila znajući da „skriveno postaje [...] vječno” i u tome je njezina tajna „i pravilnost njenog izbora” (ibid.).

Tek „'Gospođica' spada u red romana u koji ubrajamo Kafkine i Camusove” – naime u tom je romanu na osobit način, tvrdi Korać, „budna svijest suprotstavljena apsolutnoj sili [i to je] središnja tačka modernog romana, koji se jednim svojim tokom oslanja na 'Mit o Sizifu', a drugim na modernu psihologiju i njeno otkriće toka svijesti” (Korać 1970: 242). Dok suvremeni teoretičari kada pristupaju analizi *Gospođice*, što je u Hrvatskoj zaista rijetkost, nemaju potrebe posegnuti za Koraćevom analizom. Tek se povremeno upuste u tumačenje Andrićevih romana uglavnom izostavljajući njegovo djelo kao da nikada nije napisano. Prije samo dvije godine dvije su autorice, Kristina Peternai Andrić i Ivana Žužul, objavile intrigantan naslov *Neposlušne. Književne prakse prikazivanja roda* (2023) u izdanju Meandarmedie. U svojem istraživanju analizirale su i Andrićev roman *Gospođica*, pri čemu su konzultirale, što je za očekivati, Nemecovu interpretaciju istaknuvši njegov inovativni pristup tekstu u duhu psihoanalitičkog čitanja i razumijevanja. U svojim se argumentacijama oslanjaju i na slovenskog teoretičara Mladena Dolara i njegovu studiju *O škrtosti* (2009). Tako su stvorile referentni okvir unutar kojega su pozicionirale *Gospođicu*. Između ostalog, navode kako se Nemec naglašeno distancirao od dosadašnje književne kritike romana, koja je zastupala tezu o psihološkoj studiji na temu patološke škrtosti i opsjednutosti štednjom pretvarajući ljudski lik u čudovište. One su dakako otišle korak dalje u svojem istraživanju. Izdvojile su i analizirale „konstruiranje identiteta lika usidjelice [tematizirajući] mjesta koje u društvu može zauzeti na njemu zasnovan subjektivitet”, i u tom se smislu nameće pitanje „može li predodžba usidjelice u *Gospođici*, što je dijelom u suprotnosti s [...] normalizacijskim diskursima, potaknuti drukčije promišljanje položaja neudane žene u društvu” (Peternai Andrić i Žužul 2023: 130). S pozicija rodne analize *Gospođica* u svakom slučaju narušava prirodni poredak stvari jer utjelovljuje financijski neovisnu usidjelicu onkraj norme koju propisuje društvena zajednica. Ona je zato socijalno gledano zazorna jer prijeti uobičajenom poretku reda stvari i ustaljenom „normalnom”. Dakako da *Gospođici* manjka identifikacija supruge i majke. U svojoj zazornosti ona nema razumijevanja za potrebe ili interese onih koji trebaju pomoć niti je u bilo kojem obliku požrtvovna. I što je začuđujuće, lišena je svih oblika ženskosti, dapače ona svoj život organizira oko „muške” djelatnosti, a to su financije. Njezin identitet

nije postojan niti nepromjenjiv, uvijek je upućena na druge i ne može se konstruirati izvan društvenih normi (ibid. 164). Valja se zapitati što je u njihovim argumentima bilo toliko oprečno Koraćevom razumijevanju *Gospođice* i čemu je bilo potrebno prešućivati njegovo čitanje. Proizlazi bar zasada da suvremenim iščitavanjima Andrićevih romana za Koraćevo iskustvo čitanja i analitičkog prebiranja teksta nema više mjesta.

Zadnji Andrićev roman *Omerpaša Latas* zatekao je i samog Koraća, koji je čitajući ovo djelo shvatio da u složenom i slojevitom tekstu „na kraju svakog puta [nastaje novi tekst koji] sabire propast, ludilo, rezignaciju” i stoga iz tog romana proizlazi „da je svaki čovjekov put uzaludan i da sve mora da završi besmisleno” (Korać 1989: 340). Tome je tako jer je „nevjerovatna složenost ljudskih odnosa sa mogućim iznenađenjima na svakom mjestu i na svakom koraku”, ona jednostavno samo izrastaju (ibid. 324). I taj „rast priče ide do fantastičnih oblika, pa je priča tako uvećana i proširena postala zastrašujuća stvarnost. Na taj način priča se udvaja i putuje dalje” (ibid. 313).

3. Koraćev pristup

Pratili smo do sada slijed Koraćevih izvoda bez dodatnih intervencija kako bi evidentna praksa implementirane metode koju obilno koristi ostala transparentna i jasna. Koraća je u prvom redu zanimala poruka autora i njezin potencijalni značaj za suvremenog čovjeka. No, isto tako, okretao se samom tekstu i u njemu tražio odjek priče kao zasebne strukture. U Koraćevom pristupu prvenstvo je ipak imala poruka kao odgovor na sasvim drugačije pozicije čovjeka u suvremenom svijetu i odnos pojedinca prema historijskim zbivanjima. Vođen tom intencijom, u kojoj je na mahove pretenciozno zauzimaao poziciju sveznajućeg pripovjedača, mogu se prepoznati i značajke njegove interpretacije teksta. Naime, Korać je detaljno i pasionirano pratio tekst, išao je za slijedom kako ga je vodio pripovjedač i pomno je promatrao tekst u njegovom zadanom pripovjedačkom okviru. Takav se pristup tekstu može prepoznati kao nagovor na tekst, poput brojnih nagovora na prozu ili nagovora na filozofiju. Ustvari, taj je pristup poput duhovne egzorte koju prakticiraju manje zajednice koje ciljano tragaju za višim smislom nezadovoljni onim što se javno predstavlja kao smisao. Svaka od njih zahtijeva du-

boko poniranje u tekst vlastitim umom sa već unaprijed prihvaćenim uvidima kojima se želi započeti s radikalnom promjenom u razumijevanju svijeta ili određenih sadržaja.

Naravno, to je put kojim se obrazovan i angažiran čitatelj poput Stanka Koraća može nametnuti kao korifej, istaknuti stvaralac koji novim uvidima otvara drugačije putove razumijevanja teksta od uobičajenih. Zaista, bilo je za očekivati da Korać svojim razumijevanjem Andrićevih romana izazove niz reakcija, komentara, dijaloga i rasprava na zadanu temu. Ipak, Korać je nastupio kao pionir u analitičkom iščitavanju jednog iznimnog pisca, koji je dugo bio nevidljiv za hrvatsku književnu historiografiju.

4. Korać usput u bibliografijama hrvatskih autora

Stanka Koraća su usput dotaknuli pojedini povjesničari i teoretičari književnosti. Njegov mentor I. Frangeš, kod kojega je obranio svoj doktorski rad, nije se osvrtao na studiju *Andrićevi romani ili svijet bez boga*. Bilo je za očekivati da Frangeš spomene Koraćevu analizu, no nije ju spomenuo. Kada je potom komentirao fenomen tjeskobe u Andrićevu djelu – istaknuvši „konjunkciju dviju umjetnosti: Andrićeve i Kafkine” (*Kafkin Proces*), jer je u središtu bio i ostao fenomen „neizbježne krivnje” („Biti čovjek za Kafku je biti krivac: *homo naturaliter culpabilis* – čovjek je po prirodi svojoj krivac”) – također nije spomenuo Koraća (usp. Frangeš 2015: 96). Nemec je samo usput spominjao Koraća navodeći ga u svom obimnom radu o Andriću kao bibliografsku jedinicu. Istaknuo je tek njegovu nacionalnu pripadnost pozivajući se na klasifikaciju srpskih pisaca u Hrvatskoj koju je napravio Stanko Lasić. Korać je prema Lasićevoj klasifikaciji samo „srpski pisac i 'ništa drugo', jer se nije mogao odvojiti od svog matičnog identiteta” (Nemec 2013: 53). A bilo je za očekivati da Nemec u svom zadnjem istraživanju Andrićevih romana posveti nešto više pažnje Koraćevom razumijevanju Andrića s obzirom na značaj koji je njegov rad imao u to davno vrijeme u Hrvatskoj.

Tako Stanko Korać i dalje ostaje sam na vjetrometini hrvatske književne historiografije sa fundamentalnim naslovima za razumijevanje jednako hrvatske i srpske književnosti i za vrednovanje književnog rada Srba u Hrvatskoj. Njegovo čitanje i razumijevanje pojedinih pisaca, a tako i Andrića, još čeka

pasionirano istraživanje i vrednovanje. Bila je to interpretacija Andrićevih romana sa razrađenom idejnom i tematskom kritikom koja stoji otvorena za nove nadahnute interpretacije i kritičke prodore u samu srž tekstova.

Bibliografija

Artić, Miroslav. 2017. Recepcija Andrića u Hrvatskoj 1990.–2010. pod vidom hrvatsko-srpskog dijaloga. *Tranzicija i kulturno pamćenje*. Ur. Karlić, Virna; Šakić, Sanja; Marinković, Dušan. Srednja Europa. Zagreb.

Bogdanović, Milan. 1962. Ivo Andrić „Na Drini ćuprija”. *Kritičari o Andriću*. Ur. Džadžić, Petar. Nolit. Beograd.

Budimir, Milan. 1962. Andrić i antika. *Zbornik o Andriću*. Institut za teoriju književnosti i umetnosti. Beograd. 235–241.

Dolar, Mladen. 2009. *O Škrtosti – i o nekim s njom povezanim stvarima*. Antibarbarus. Zagreb.

Frangeš, Ivo. 2015. U avliji, u prokletoj. *Ivo Andrić – svugdašnji*. Zbornik radova. Ur. Brnčić, Jadranka. Napredak. Zagreb.

Korać, Stanko. 1970. *Andrićevi romani ili svijet bez boga*. Prosvjeta. Zagreb.

Korać, Stanko. 1989. *Andrićevi romani ili svijet bez boga*. Drugo prošireno i dopunjeno izdanje. Prosvjeta. Zagreb – Beograd.

Korać, Stanko. 1982. *Patnja i nada: eseji*. Prosvjeta. Zagreb.

Lasić, Stanko. 1987. *Mladi Krleža i njegovi kritičari (1914 – 1924)*. Globus. Zagreb.

Marinković, Dušan. 1984. *Rano djelo Ive Andrića*. HFD. Zagreb.

Marinković, Dušan. 2024. *Nalaženja Stanka Koraća: otpor institucionalnoj asimilaciji*. Prosvjeta. Zagreb.

Nemec, Krešimir. 1992. Ivo Andrić u procesu razdruživanja (razmišljanja u povodu stogodišnjice rođenja Ive Andrića). *Republika* 11/12. 186–189.

Nemec, Krešimir. 2013. Prokletstvo zaborava: neki problemi hrvatske književne historiografije nakon raspada Jugoslavije. *Desničini susreti 2005 –2008*. Zbornik radova. Ur. Roksandić, Drago; Cvijović Javorina, Ivana. FF-press. Zagreb. 46–57.

Peleš, Gajo. 1966. *Poetika suvremenog jugoslavenskog romana (1945–1961)*. Zagreb: Naprijed.

Peternai Andrić, Kristina; Žužul, Ivana. 2023. *Neposlušne. Književne prakse prikazivanja roda*. Meandar Media. Zagreb.

Supek, Rudi. 1950. *Egzistencijalizam i egzistencija*. Matica hrvatska. Zagreb.

Štegmiller, Wolfgang. 1955. *Glavne struje savremene filozofije: istorijsko-kritički uvod* [uvodna studija Veljko Korać; preveo Vlastimir Đaković]. Nolit. Beograd.

**KORAĆ'S READING OF ANDRIĆ:
ASPECTS OF KORAĆ'S INTERPRETATION OF ANDRIĆ
IN THE CONTEXT OF CROATIAN-SERBIAN LITERARY RELATIONS**

Summary

The aim of this paper is to explore Stanko Korać's theoretical and critical approach to Ivo Andrić's novels. The methodological foundation of his reading and interpretation of Andrić's novels is largely based on an epistemological orientation "which we define as existentialism" (Marinković 2024). In fact, within Croatian cultural and academic circles between the 1970s and the 2000s, no monographs on Andrić's prose work were published, nor were there any systematic analyses of his novels (apart from Dušan Marinković's 1984 study, which deals exclusively with Andrić's early works). This is precisely why a synoptic reading of Korać's pioneering work *Andrić's Novels or A World Without God* (1970, 1989) is undertaken. The aim of the research is to provide a systematic and comparative analysis of Korać's reading of Andrić's novels, as they portray "a world without God" in a way particularly comprehensible through the lens of existentialist thought.

Keywords: Stanko Korać, Ivo Andrić, *Andrić's Novels or A World Without God*, existentialism